

Чорноморський національний університет імені Петра Могили

Інститут філології

Кафедра української філології, теорії та історії літератури

Гавердовська Катерина Сергіївна

УДК 821.161.2.09:502] “18/19”

ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ЕКОЛОГІЧНИХ ПРОБЛЕМ У ТРИЛОГІЇ

СЕРГІЯ ОКСЕНИКА «ЛІСОМ. НЕБОМ. ВОДОЮ»

035.01 – українська мова та література

Автореферат

дипломної роботи на здобуття наукового ступеня

магістра філології

Миколаїв – 2019

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Питання про співпричетність людини й природи (як середовища існування людини в єдності його органічних і неорганічних чинників) усе активніше й гостріше заявляють про себе в науці, громадській думці, культурно-мистецьких проектах, мас-медіа. На позначення сукупності розмаїтих питань, проблем, дискурсів, зумовлених станом природи як єдиним середовищем людського життя, вироблене поняття екології.

Проте вже міфи й найдавніші жанри фольклору (казки, легенди, перекази, календарно-обрядова поезія) відбивають поступове усвідомлення людиною її розмаїтих зв'язків із природним оточенням. Колосальна кількість літературних творів для дітей свідчить, що тема контактів людини й природи завжди є перспективною й безпрограшною у плані вподобань молодших читачів та підлітків. Варто згадати «Фарбованого Лиса» (1899 р.) зі збірки «Коли ще звірі говорили» Івана Франка, «Зелений гай. Вірші і казки з малюнками для дітей» (1914 р.) Олени Пчілки, «Хуху-Моховинку» (1920-і рр.) Василя Королева-Старого, оповідання Василя Сухомлинського (наприклад, «Яблунька і літо», «Соромно перед соловейком») (1930-і рр.), «Лісничиху» (1947 р.) Олеся Донченка. ...Немає змоги представити тут усе багатство мотивів природи у творах для дітей і юнацтва наступних десятиліть минулого й теперішнього століть.

Літературознавство у свою чергу виявляє предметний інтерес до дослідження творів для дітей¹. Проте на тлі цього інтересу особливо очевидним є дефіцит природоцентричних студій. Один зі шляхів вирішення цього питання пропонує екокритична методологія. В Україні її апробували Світлана Маценка («Література як культурна екологія», 2016 р.), Микола Ткачук («Людина і природа в українській літературі крізь призму екокритики», 2007 р.), Лариса Статкевич («Теоретико-методологічні засади сучасної екокритики», 2017 р.) та ряд інших дослідників. Дитяча ж і підліткова література переважно не стає

---

¹ Наприклад, Віра Подлесна аналізувала гендерний аспект казок Олени Пчілки (2009 р.), Віра Мелешко застосувала комплексний підхід до аналізу «Фарбованого Лиса» Івана Франка (2012 р.).

імпульсом для опрацювання екологічної проблематики, хоча з'явилися твори, які, умовно кажучи, вирівнюють шанси персонажів і природного середовища стати головним об'єктом вивчення.

Серед багатьох сучасних літераторів, що репрезентують актуальну питальність екологічного дискурсу, окреме місце посідає Сергій Оксенік (справжнє ім'я – Сергій Іванюк). Оповідання для дітей він почав публікувати у 1980-х рр. Пригодницько-фантастичний роман «Лісом, небом, водою» приніс йому справжнє визнання й любов читачів. Перша книга під назвою «Лисий» побачила світ 2004 року. 2007 р. вийшла друга книга роману – «Леся», а 2014 р. читачі познайомилися з останньою книгою трилогії – «Інженер». Сергій Оксенік також є автором іронічного квазідетективу на мемуарній основі «Вбивство п'яної піонерки» (2018р.) й альтернативної історії «Самка богомола». У його доробку понад 100 публікацій українською, російською, німецькою, англійською, шведською, грузинською, чуваською та іншими мовами. У тому числі – переклади з англійської та російської.

У цій дипломній роботі ми зосередимося на трилогії «Лісом, небом, водою». Саме в ній найбільш повно викладено думки письменника про характер і наслідки втручання людини в екосистему планети. Вивчення екологічної проблематики в художньому творі дає змогу інтерпретувати взаємозв'язок природи та людини в міждисциплінарному ключі, апелюючи до філософії, історії, психології, етики, культурології, так само як і до високотехнологічних наук тощо. У своєму дослідженні ми робимо акцент на властивій цьому творові ідеї відповідальності людини за свою наукову й практичну діяльність, унаслідок яких хисткий баланс між людським і природним світом може бути зруйнований. Відтак є потреба ясного розуміння гостроти екологічної проблематики на сучасному етапі й формування екологічної культури мислення та поведінки людини. Це й зумовлює **актуальність** нашого дослідження.

Об'єкт дипломної роботи – екологічна проблематика трилогії Сергія Оксеніка «Лісом. Небом. Водою».

Предмет – формально-змістові чинники постановки й розкриття екологічних проблем в обраному творі.

Метою дипломної роботи є з'ясувати способи художньої інтерпретації питань взаємодії людини й навколишнього середовища у трилогії Сергія Оксеніка «Лісом. Небом. Водою».

Для досягнення мети дипломної роботи були встановлені такі **завдання**:

1. Схарактеризувати поняття екології в сучасній науці.
2. Зробити огляд формування екологічного світогляду й етики в міфології та літературі.
3. Окреслити інтерпретаційний горизонт екокритики як літературознавчого методу.
4. Виокремити екологічні проблеми трилогії крізь призму її сюжетно-композиційної структури.
5. Розглянути образи міфо-фольклорної природи як засіб донесення думки автора про екологічну кризу й катастрофу.
6. Схарактеризувати образи дітей як втілення ідеї нового людства, необхідного для відновлення екологічної рівноваги планети.

Виконання поставлених завдань буде здійснюватися за допомогою таких **методів та їхніх елементів**:

1. Герменевтичний – визначає базовий принцип дослідження: осмислення формо-змістової єдності художнього твору й можливостей його розуміння.
2. Екокритичний – забезпечує природоцентричний підхід до осмислення взаємодії людини й природи.
3. Міфокритичний – дає змогу простежити трансформацію семантики міфо-фольклорних образів і мотивів у трилогії.
4. Елементи філологічного аналізу застосовуємо для вивчення мови твору, у якій імпліковано важливі для розуміння твору знаки культури певного суспільства.

5. Структурно-семіотичний метод потрібен для окреслення взаємозумовленості форми й змісту трилогії.

Наукова новизна дослідження полягає у першій спробі наукового вивчення частини доробку письменника, що походив з Миколаївщини, а також у розгляді специфіки художнього донесення підліткам гострих питань взаємодії людини й природи.

Теоретичне значення роботи полягає у спробі визначити на прикладі трилогії імовірність і доцільність зміни антропоцентричної парадигми мислення природоцентричною, а також у нашому долученні до розробки теоретичних засновків посткатастрофічної тематики в українській літературі.

Практичне значення роботи. Дослідження та його результати можуть бути використані під час написання курсових робіт, рефератів, для підготовки до занять з історії української літератури, теорії та методології літератури, літератури рідного краю, екології тощо.

Апробація результатів дослідження відбулася під час доповіді «Природа як чинник літературного й критичного мислення» та її обговорення на студентській науковій конференції – «Могилянські читання – 2018». За результатами участі в конференції опубліковано статтю в збірнику студентських наукових студій Чорноморського національного університету ім. Петра Могили.

Структура роботи складається зі: вступу, двох розділів, висновків і списку використаної літератури, яка налічує 59 позицій.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У «Вступі» обґрунтовано вибір теми дослідження, її актуальність і наукову новизну, визначено мету й завдання роботи та конкретні методи їх утілення, розкрито практичне значення одержаних результатів, подано відомості про їх апробацію.

Перший розділ дипломної роботи **«Екологія як об'єкт наукового й літературно-художнього мислення»** присвячений дослідженню поняття екології, витоків екологічної думки, його функціонуванню і розвитку у філософії та літературі.

У підрозділі 1.1 **«Поняття про екологічний дискурс у гуманітарному просторі»** окреслено шляхи формування екології як науки. Мова йде про проєкції екологічної думки у всіх сферах людського життя, зокрема в літературі та культурі, за рахунок яких відбувається формування екологічної свідомості суспільства.

У підрозділі 1.2 **«Формування екологічного світогляду й етики в міфології та літературі»** розглянуто окремі етапи формування екологічної думки в діахронічному аспекті. Відзначено екофільну характеристику ментальності українського етносу. Проаналізовано, як змінювався ракурс зображення природнього світу в літературі різних періодів.

У підрозділі 1.3 **«Екокритика як фокус інтерпретації»** дано загальну характеристику екокритики як шляху інтерпретації літературного тексту. Сконстатовано базові праці Луренса Купа («Хрестоматія зелених студій: від романтизму до екокритики» 2000 р.), Вільяма Рукерта («Література й екологія: спроба екокритики» 1978 р.), Черіл Глотфелі («Хрестоматія екокритики: орієнтири літературної екології») та інших. Зроблено наголос на продуктивності літературознавчого дослідження природи як відносно самостійного об'єкта наукового мислення.

У другому розділі **«Екологічний дискурс дослідження трилогії Сергія Оксеніка «Лісом. Небом. Водюю»** простежено, як у художньому тексті для підлітків змодельовано причини й перебіг глобальної екологічної катастрофи та проінтерпретовано її наслідки.

У підрозділі 2.1 **«Сюжетно-композиційні особливості трилогії Сергія Оксеніка «Лісом, небом, водою» у світлі екологічної проблематики»** здійснено аналіз сюжетно-композиційної структури трилогії як чинника реалізації ідейно-художнього задуму автора. Сюжет трилогії визначено як

інверсований та розкрито особливості його елементів. Наголошено на наявності в історії двох кульмінацій: 1) пандемія, що знищує більшу частину людства і призводить до мутації природи; 2) вибух невідомої енергії у результаті сутички величезного черв'яка з Лялечкою.

У підрозділі 2.2 **«Інтерпретація міфо-фольклорних мотивів та образів у трилогії»** розкрито використані автором міфологічні образи. Проаналізовано способи літературної інтерпретації традиційних образів. Якщо в традиційних міфологіях зло, яке поборюють герої, має позалюдську природу, то у трилогії Сергія Оксеніка міфологізуються наслідки людської діяльності, тобто усі небезпеки, з якими стикаються люди як зі злом для них, створені ними самими.

У підрозділі 2.3 **«Діти як виняткова умова появи нового людства в посткатастрофічному світі»** проаналізовано образи головних персонажів трилогії – Лисого, Лелі й Марічки. Зроблено припущення, що «чарівні» властивості персонажів характеризують їх як рятівників людства, здатних порозумітися зі зміненем до невпізнаваності світом природи. Також наголошено на співвіднесеності антропоцентричного і природоцентричного поглядів на майбутній світ.

У **«Висновках»** висвітлено результати дослідження.

Підкреслено що на сучасному етапі екологія має широкі інтердисциплінарні перспективи, у яких захист природного середовища стає професійним інтересом різних галузей знання: фізики, біології, хімії; медицини, філософії, історії, географії, етики, культурології, філології. Теоретик екології Ернст Геккель визначив її як науку, що досліджує існування живих організмів, їхні непрості та неоднозначні стосунки з органічним та неорганічним світом. Особливістю цих стосунків є гармонійний взаємозв'язок, що є основою мирного співіснування. Таке твердження стає підґрунтям до створення в 70-х рр. ХХ ст. нової науки – екологічної етики, яка обґрунтувала тісний взаємозв'язок людини і природи й наголосила, що єдність людини із середовищем є базою для формування загальнолюдських цінностей.

Словесна культура людини від міфології до літератури несе в собі знаки формування екологічного світогляду людини. Лев Гумільов у праці «Етногенез і біосфера землі» обґрунтував єдність природи й людини як частини природного середовища, Він зробив висновок, що людина здатна до енергетичного обміну з природою за рахунок підтримання, але й навіть руйнування балансу енергетичної рівноваги. Тому етнос, за визначенням Гумільова, – це категорія природи, а не історії, науки чи культури. Такої ж думки про розвиток культури від природного середовища дотримується й М. Грушевський у праці «Історія України-Руси». Автор наголошує на осмисленні історії українського народу крізь призму відношення «культура – природне середовище», аргументуючи це екофільністю українського етносу, його тяжінням до землі й господарства. Тому природне середовище як вагома частина людського життя постійно інтерпретується і в художній уяві.

Екологічний світогляд як частина загальнолюдського світогляду спочатку відображається в міфах та фольклорі. Вони були одними з найдавніших можливостей осягнення світу людиною й відбивали практичні й духовні потреби давньої людини. Іван Нечуй-Левицький у праці «Світогляд українського народу. Ескіз української міфології» (1876 р.) теж відзначав тісний зв'язок української людини й природи. Людина психологізує природу, населяючи її богами, ідолами, духами, інфернальними сутностями, з якими слід шукати спільної мови задля своєї безпеки й безпеки рідних. Ці вірування знаходять своє місце спочатку в міфології, а потім й літературі.

Водночас природа по-різному відбивається в літературному мисленні головних періодів нової доби: романтизму, реалізму, модернізму й постмодернізму. Романтичний герой бачить у ній головного співрозмовника й простір незатьмареної свободи, за якою він тужить. У добу реалізму природне середовище мімікрує у тло для моральних і соціальних конфліктів. Представники модернізму повертають у літературу міф, нагадуючи про глибинне закорінення людини в природній світ і джерело її екзистенції. У

постмодернізмі природа загострює відчуття розсіяності людини, її незахищеності, вразливості.

Невичерпність мотивів природи в літературі зумовили перспективу прочитання їх крізь призму екокритики як літературно-критичного підходу, за якого на перший план виходять питання про природне середовище. Акцент в екокритичному прочитанні тексту переносить тему природи і її безпеки з маргіналій наукових дискусій у центр. Природа відтепер сприймається насамперед не як тло для зображення зовнішнього і внутрішнього життя героя, а й як самостійний об'єкт аналізу.

Саме тому далі в дипломній роботі було виявлені екологічні проблеми трилогії:

- 1) залежність людського майбутнього від кожної людини як носія певного «згорнутого» проспекту цього майбутнього;
- 2) співвідношення прогнозованих результатів і неочікуваних наслідків наукової й практичної діяльності людини та її впливу на стан природного середовища;
- 3) амбівалентний статус людини в сучасному світі як головного призвідника екологічної катастрофи і єдиної надії на виправлення наслідків цієї катастрофи;
- 4) можливість появи нового покоління людей з новою екологічною свідомістю й новими «чарівними» здібностями;
- 5) крихкість культурного шару людського життя і його конечна необхідність для повернення людей у гармонійний зв'язок із природою;
- 6) креативність (письменницький талант) як можливість вижити в посткатастрофічному природному світі. Були осмислено авторське бачення фатальних для людства подій, викликаних необачними науковими експериментами. Ми проаналізували художнє бачення наслідків нерозумного втручання людей у природний порядок, визначили способи переосмислення екологічних проблем у трилогії «Лісом, Небом, Водою».

У роботі були виявлені й проаналізовані міфо-фольклорні мотиви та образи. Було досліджено, як співвідноситься автентична міфологічна образність із її модифікаціями в трилогії. Зокрема, було виявлено, що автор помірковано ставить до можливостей трансформації образів міфо-фольклорної етимології

– більшість вимислених персонажів майже без змін увійшли до фабули «Лісом. Небом. Водою». Щоправда, русалка говорить з Мишею цитатами із творів шкільної програми, яких він не здатен розпізнати, бо, як і його односельці, не вміє читати. Від фольклорних зразків відрізняються образи баби Яги і вовкулаків. Баба Яга колись була дуже самотньою жінкою. Вовкулаки майже ніяк не виявляють зв'язку з людиною, тому запрошується припущення, що ці образи не є калькою з фольклорних оповідань, а більше вказують на мутації, яких зазнали звичайні вовки внаслідок пандемії й засилля черви.

Важливими є ідейно-змістові наголоси в образах інфернально-міфологічних істот. В автентичних міфах лісовики, мавки та інші представники *нелюдського* світу виступали, умовно кажучи, представниками іншої реальності, до появи якої самі люди не мали відношення. У трилогії ж саме люди своїми недалекоглядними діями створили собі небезпечних конкурентів у боротьбі за життя. Крім уже відомих персонажів міфів та казок, у трилогії з'являється Лялечка, нескінченна черва, їдучі жаби, порожні дерева, хробак, Чата.

Через те, що головними персонажами трилогії «Лісом, Небом, Водою» є діти, ми схарактеризували їхні образи й виявили, чому саме вони є винятковою умовою для появи нового типу людства в посткатастрофічному світі. Головні герої – Лисий, Леля, Марічка – володіють надприродними здібностями відчувати небезпеку, лікувати рани сльозами, відчувати питну воду й спілкуватися з тваринами. Їм вдається долати сильних супротивників та виборювати простір життя для себе й інших людей завдяки кмітливості, відвазі, умінню співчувати й підтримувати одне одного. Вважаємо, що діти є уособленням нової посткатастрофічної цивілізації, здатної виробити новий екологічний світогляд і передати його нащадкам. Герої трилогії своїм прикладом вчать відповідальності й поваги до світу, у якому живуть.

Загалом, природоцентричність задуму трилогії (умовно окреслена назвою «Лісом. Небом. Водою») оксюморонно співвіднесена з антропоцентричністю її структури (як було сказано, композиційно текст виявляється історією трьох

героїв). Ця формозмістова особливість тексту наголошує як на унікальності й загадковості природного світу, так і на тому, що кожна людина може бути унікальною, обдарованою здатністю відчувати світ. Відтак, хоч це й несподівано, антропоцентричний підхід підсилює природоцентричний. Наголос ставиться на необхідній присутності людини у природному світі. Її боротьба за себе й своє майбутнє має бути підпорядкована вимогам екології й кооперації з моральними та духовними цінностями людини.

Список опублікованих праць за темою роботи:

1. Гавердовська К. С. Природа як чинник літературного й критичного мислення. Миколаїв : Студентські наукові студії: Молодіж. наук. журн. Вид-во ЧНУ ім. Петра Могили, 2019. Вип. 34 (78). С. 17_ 19.

Анотація

на кваліфікаційну роботу
на здобуття ступеня магістра

Тема: Інтерпретація екологічних проблем у трилогії С. Оксеніка «Лісом. Небом. Водю».

Автор: Гавердовська Катерина Сергіївна, студентка VI курсу, групи 646.

Науковий керівник: доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української філології, теорії та історії літератури Шестопалова Тетяна Павлівна.

Захищена: "26" лютого 2019 р.

У роботі розглянуто способи художньої інтерпретації взаємовідносин людини і навколишнього середовища у трилогії Сергія Оксеніка «Лісом. Небом. Водю». Дослідниця зосереджує увагу на літературному модусі низки актуальних екологічних проблем: амбівалентна роль людини у світі; загроза масштабної природної катастрофи, яка ставить під питання існуючий порядок світу; потреба в новому поколінні людей, здатних відновити природний баланс; відповідальність кожної людини на землі за перебіг майбутнього; крихкість

культурного шару людського світу й необхідність його збереження та зміцнення для забезпечення гармонійного зв'язку людини з природою; шляхи виживання людей у посткатастрофічному світі; руйнівні наслідки науково-практичних експериментів, підживлюваних жадобою влади й грошей.

Ці проблеми розглянуто крізь призму сюжетно-композиційної структури трилогії, а також у процесі аналізу міфологічних мотивів і образів та їхнього переосмислення автором. У роботі зроблено спробу погодити природоцентричний і антропоцентричний підходи до розуміння змісту трилогії та зроблено наголос на тому, що людина є незамінним чинником здорової екосистеми планети.

Робота складається зі: вступу, двох розділів і висновків. У перспективі вона дає змогу розглядати феномен посткатастрофічної літератури для дітей та юнацтва.

Ключові слова: інтерпретація, екологічні проблеми, посткатастрофічний світ, природоцентризм, міфологічні образи.

Summary

Kate Gaverdovskaya. The interpretation of ecological problems in trilogy of S. Oksenyk «By the forest. By the sky. By the water»

Mykolaiv, 2019.

The way of artistic interpretation of the problems of human relations and environment in the trilogy Sergey Oksenyk «By the forest. By the sky. By the water» are considered in the thesis. The researcher focuses on the literary mode of a number of relevant environmental issues: the ambivalent role of man in the world; the threat of a global natural disaster, which raises the question of the existing order of the world; the need for a new generation of people capable of restoring natural balance; the responsibility of every person on earth for the course of the future; the fragility of the cultural layer of the human world together with the need for its preservation and strengthening ensures the harmonious connection of man with nature; the ways of survival in a post- catastrophic world; the devastating effects of scientific and practical experiments fueled by the thirst for power and money.

These problems are considered through the prism of the plot compositional structure of the trilogy, as well as in the process of analysis of mythological motifs and images and their interpretation by the author. The work attempts to reconcile nature-centered and anthropocentric approaches to understanding the content of the trilogy and it stresses that people are an indispensable factor in the healthy ecosystem of the planet.

The work consists of: introduction, two sections and conclusions. This analysis enables us to consider the phenomenon of post-catastrophic literature for children and youth in the perspective.

Key words: interpretation, environmental problems, post- catastrophic world, nature-centeredness, mythological images.